

RAQAMLI BIZNES MODELLARI O'ZBEKISTONDA

Allanazarov Ravshan Shavkat o'g'li
TKTI Yangiyer filiali 2-bosqich talabasi

ravshan.allanazarov@mail.ru

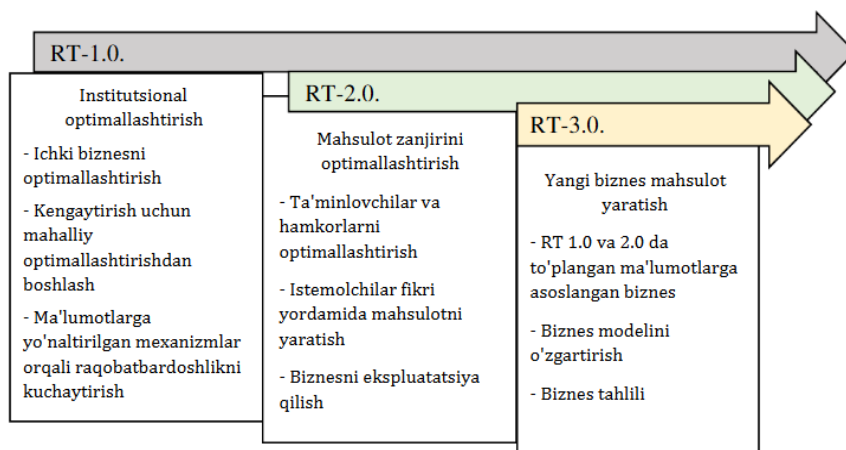
Tell: 97 909 26 05

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamlashtirishning o'ziga xos xususiyatlari, raqamlashtirish va raqamli transformatsiyaning atamalarining tushunchasi, turlari va farqlari, raqamli texnologiyalar orqali chet mamlakatlardagi kelajakdagi ulushi, raqamli texnologiyalarning biznesdagi afzalliklari va kamchiliklari, raqamli iqtisodiyotning mezonlari va yirik online biznes modellari o'rganilib, tahlil qilingan hamda kerakli xulosa va takliflar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, biznes, elektron, internet, tarmoq, texnologiya, innovatsiya, rivojlanish, resurs, aloqa, talab, axborot, kommunikatsiya, platforma, jarayon.

Kirish: Raqamli iqtisodiyot - bu ishlab chiqarishning asosiy omillari raqamli shaklda taqdim etilgan ma'lumotlar va ularni qayta ishlash va katta hajmlarda foydalanish bo'lgan faoliyat bo'lib, har xil turdagi ishlab chiqarish, texnologiyalar, uskunalar, samaradorlik, sifat, unumdorlikni, tovarlar va xizmatlarni saqlash, sotish, yetkazib berish va iste'mol qilish oshirishga imkon beradi. So'nggi yillarda iqtisodiyotni rivojlantirishda ilg'or texnologiyalar va innovatsiyalarning ahamiyati oshib bormoqda. Eng yangi texnologiyalar ishlab chiqarish va biznes jarayonlarining samaradorligini oshirishi mumkin. Eng yangi texnologiyalar inson faoliyatining barcha yangi sohalari va sohalariga kirib borishi bilan an'anaviy yondashuvlar va ish uslublari o'zgaradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) paydo bo'lishi va tarqalishi global iqtisodiyotga shu qadar ta'sir ko'rsatdiki, yangi bir hodisa - raqamli iqtisodiyot paydo bo'ldi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'siri ostida odamlarning turmush tarzi o'zgara boshladi, foydalanuvchilar o'rtasidagi aloqalar o'zgardi - turli jug'rofiy mintaqalar, faoliyat sohalari va boshqalardagi odamlar o'rtasida aloqa o'rnatish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu raqamli iqtisodiyotning asosi bo'lgan axborot aloqalarining jadal o'sishi. Raqamli texnologiyalarning ta'siri global miqyosda ham, mahalliy darajada ham seziladi. Raqamli iqtisodiyot yangi ishlab chiqarishlarning kombinatsiyasi sifatida global iqtisodiyotning tez o'sib borayotgan qismidir. Yangi texnologiyalar yaxshi tashkil etilgan xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining ba'zi jihatlariga o'zgartiruvchi ta'sir ko'rsatadi, bu asosan ishlaydigan mexanizmlarni – aloqa vositalarini yoki sanoat mashinalarini raqamli yoki raqamli mexanizmlarga almashtirish, shuningdek, ularni yanada modernizatsiya qilishdan

iborat. Raqamli iqtisodiyotning o'sishi raqamli va mobil texnologiyalar bilan bevosita bog'liq bo'lgan bir qator bozorlarning o'sishi bilan bog'liq.



1-rasm. Raqamli transformatsiyani optimallashtirish turlari

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Raqamli iqtisodiyot tushunchasiga bir qator ta'riflar berilgan. Jumladan, professor V.Ivanov "Raqamli iqtisod - haqiqatimizni to'ldiradigan virtual muhit" deb ta'rif bergan. Professor D.Kungurovning fikricha, "raqamli iqtisod" atamasiga ikkita - klassik va an'anaviy yondashish mavjud. Raqamli texnologiyalar asosida iqtisodiyotning va elektron tovar va xizmatlar eksklyuziv domen tavsiflovchi raqamli iqtisodiyot: birinchi yondashuv "klassik" deb nomlanib, klassik misollar - teletibbiyot, masofaviy ta'lim, dori-darmonlarni sotish (filmlar, televizorlar, kitoblar va boshqalar). Ikkinchi yondashuv: "raqamli iqtisod" ilg'or raqamli texnologiyalardan foydalangan holda iqtisodiy ishlab chiqarishdir. M.L. Kalujskiy raqamli iqtisodiyot - iqtisodiy internet faoliyati, shuningdek, shakllari, usullari, vositalari va uni amalga oshirish aloqa muhitidir, deb ta'riflagan. Manbalarda keltirilishicha "Raqamli iqtisodiyot" iqtisodiyotning bunday turi ma'lum darajada amalda ishlaydigan turdagi model hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot - bu ishlab chiqarish kompleksi, inson uchun hayot va qulaylikni ta'minlaydigan mahsulot va xizmatlarni yaratadigan ishlab chiqarish tizimi bo'lib, u yerda ma'lum bir kibernetik jamiyat (kiberfizicheskaya) tizim paydo bo'ladi. Fikrimizcha, raqamli iqtisodiyot bu ishlab chiqarish kompleksi insonlar uchun qulayliklarni ta'minlaydigan mahsulot va xizmatlarni yaratadigan virtual muhit bo'lib, raqamli texnologiyalardan foydalangan holda iqtisodiy ishlab chiqarish tizimi sanaladi. Raqamli iqtisodiyotga bo'lgan qiziqish jamiyat va iqtisodiyotda ro'y bergan jiddiy o'zgarishlar tufayli sezilarli darajada o'sdi. Zamonaviy texnologiyalar va platformalar mijozlar, hamkorlar va davlat tashkilotlari bilan shaxsiy muloqotni minimallashtirish hisobiga korxonalar va jismoniy shaxslarga xarajatlarni qisqartirishga yordam berdi, shuningdek, o'zaro muloqotni yanada tez va oson yo'lga qo'yishga imkoniyat yaratdi. Natijada tarmoq resurslariga asoslangan, raqamli yoki elektron iqtisodiyot paydo bo'ldi. "Raqamlashtirish" so'zi aslida yangi atama bo'lib, innovatsion boshqaruv va ish yuritish jarayoniga IT yechimlarning jalb

etilishini, buning samarasi o'laroq esa internet buyumlardan tortib, elektron hukumatgacha bo'lgan barcha tizimlarda axborot texnologiyalarini qo'llashni ko'zda tutadi.(1-jadval)¹

O'zbekistonda 2000-2023 yillardagi yalpi ichki mahsulot va sanoat mahsuloti hajmi, mlrd so'mda

Yillar	YAIM, mlrd so'mda	Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd so'mda	Yillar	YAIM, mlrd so'mda	Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd so'mda
2000	3255.6	1888.9	2012	127590	57552.5
2001	4925.3	2830.8	2013	153311	70634.8
2002	7450.2	4494.0	2014	187813	84011.6
2003	9844.0	6127.5	2015	221152	97298.3
2004	12621.6	8102.3	2016	255422	111869.0
2005	15923.4	10342.4	2017	356454	148216.8
2006	21124.9	13643.5	2018	473653	203541.0
2007	28190.0	18708.6	2019	594660	283970.7
2008	38969.8	23488.9	2020	688914	405326.0
2009	49375.6	23837.7	2021	802030	468506.2
2010	78936.6	38119.0	2022	995573	553265.0

Metodologiya: O'zbekiston Respublikasida 2000 yildan 2023 yilgacha bo'lgan muddatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot (YAIM) va sanoat mahsuloti hajmi haqida 1-jadvalda ma'lumotlar keltirilgan. Bu jadvaldagi ma'lumotlarda joriy yoki amaldagi narxlarda hisoblangan ko'rsatkichlar keltirilgan bo'lib, narx-navo o'zgarishi, inflyatsiya sur'ati kabi omillar hisobga olinmagan.

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra mamlakat YAIM hajmi 2023 yilda 200 yilga nisbatan e'tibor berilganda 366,2 marta oshgan. Lekin bu ko'rsatkich real holatni tasvirlamaydi.

Sanoat tarmog'i dinamikasini tahlil qilishda va prognozlashda yuqorida ifodalangan ko'rsatkichlarni inflyatsiyaning o'sish ko'rsatkichlarini hisobga olgan holda qayta hisoblash maqsadga muvofiq. (2-jadval)²

Adabiyotlar tahlili

Raqamli biznes modellari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ushbu konsepsiyaning global iqtisodiyotdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Xalqaro manbalarda raqamli biznes modellari turli shakllarda namoyon bo'lishi va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilishi aytiladi. Asosiy modellar sifatida elektron tijorat, obuna asosida ishlovchi tizimlar, platforma biznesi va freemium modellari ajratiladi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli biznes iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi muhim

¹ Muallif ishlanmasi

² <https://www.google.com/url?sa=E&source=gmail&q=https://stat.uz/uz>

omillardan biridir. Masalan, McKinsey & Company va Harvard Business Review tadqiqotlariga ko'ra, samarali raqamli strategiyaga ega kompaniyalar an'anaviy biznes yurituvchi kompaniyalarga qaraganda ancha tez o'sadi. Biroq, muvaffaqiyatli raqamli biznes uchun infratuzilma, texnologik innovatsiyalar va huquqiy bazaning rivojlanganligi muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda raqamli biznes modellari keyingi yillarda jadal rivojlanmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida elektron tijorat, onlayn to'lov tizimlari va startap ekotizimi sezilarli darajada rivojlanmoqda. Mahalliy tadqiqotlar O'zbekistonda bu sohaga internet infratuzilmasi, biznesning raqamli transformatsiya xarajatlari va aholining raqamli savodxonligi ta'sir etayotganini ko'rsatadi. Umuman olganda, raqamli biznes modellari iqtisodiy samaradorlikni oshirish va innovatsiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda bu jarayon davlat siyosati va xususiy sektor qo'llab-quvvatlovi bilan rivojlanmoqda, lekin texnologik va huquqiy to'siqlarni bartaraf etish kelgusida yanada muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar : O'zbekistonda raqamli biznes modellari jadal rivojlanmoqda va elektron tijorat, fintech xizmatlari hamda platforma iqtisodiyoti bu jarayonda muhim rol o'ynamoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu modellar biznesning samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va iste'molchilarga qulay xizmat ko'rsatish imkonini beradi. Raqamli biznesning rivojlanishi texnologik infratuzilma, internet xizmatlarining sifati, huquqiy muhit va tadbirkorlarning raqamli savodxonligiga bog'liq. O'zbekiston davlat tomonidan qabul qilingan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi bu yo'nalishda muhim qadam bo'ldi. Shu bilan birga, infratuzilma va qonunchilik bazasini yanada takomillashtirish zarur. Xulosa qilib aytganda, raqamli biznes modellarining rivojlanishi mamlakat iqtisodiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kelgusida texnologik innovatsiyalarni joriy etish, raqamli tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va biznes muhitini yanada qulaylashtirish muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi fikr, bilim, ko'nikma va tajriba almashish imkoniyat yaratib berishi bilan birga, onlayn veb-saytlar biznes yaratish, investitsiya kiritish, mutahassislar, kontragentlar va resurslar topish uchun imkoniyatlarni birlashtirishga sharoit taminlab beradi. Iqtisodiyotni to'liq raqamlashtirish yo'lida to'sqinlik qiladigan muammolarni tahlil qilish alohida e'tibor talab qiladigan omil hisoblanadi. Yangi texnologiyalarni doimiy joriy etadigan mamlakatlar bilan bir qatorda, global axborot kommunikatsiyalaridan uzilib qolgan, iqtisodiy tizimning yangi turiga o'tishga imkon beradigan afzalliklardan foydalanmaydigan ba'zi mamlakatlar ham yo'q emas. Farqlar nafaqat texnologiyalar darajasida, investitsiya resurslarining yetishmasligi yoki inson kapitali rivojlanishining past darajasida, balki mustaqil institutlarning yetishmasligi yoki yetarlicha yaxshi faoliyat olib bormasligi sabab bo'la oladi. Sankt-Gallen biznes modeli (St Gallen Business Model

NavigatorTM) tomonidan yangi metodologiya ishlab chiqilgan bo'lib, u kompaniyaning biznes modelini yangilash jarayoni orqali shakllantiradi va muvaffaqiyatli biznes modellari uchun kreativ fikrlashni rag'batlantiradi. Nazariy jihatdan yaxshi asoslangan, u amaliy sharoitlarda qo'llanilishini bir necha bor isbotlagan) navigatori kabi ijodkorlik usullarining tobora ommalashib borishi kompaniyalar hozirda ko'plab innovatsion g'oyalarni ishlab chiqarish uchun yaxshi raqamlashgan davlatga olib keldi. Biznes modeli innovatsiyasining birinchi bosqichi qanchalik yaxshi o'zlashtirilsa, kompaniyalar uchun haqiqiy qiyinchiliklar quyidagi bosqichlarda yotadi, ya'ni: g'oyalarni biznes modeli tushunchalariga va foydali biznesga aylantirish. Misol tariqasida Airbnb raqamli biznes modelini tahlil qilishimiz mumkin.



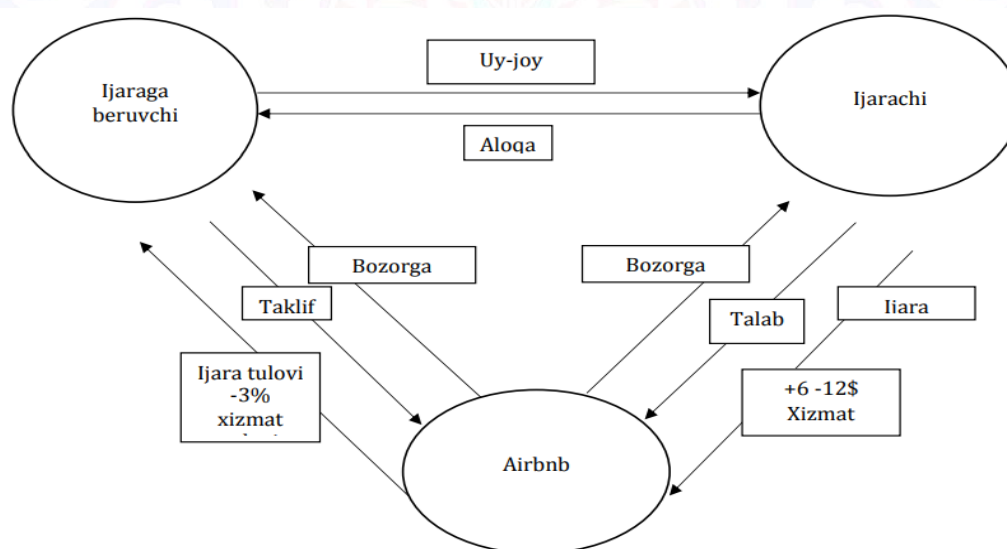
Bandlik sohasi bilan bog'liq mezon. Ushbu yondashuv Bell (1999), Lidbiter (1962), Druker (1993) ishlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda bandlik tarkibi va kuzatilgan o'zgarishlar modellari ko'rib chiqiladi. Ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatayotganlar daromadining pasayishi va xizmat ko'rsatish sohasidagi o'sish jismoniy mehnatni axborot bilan almashtirish sifatida qaraladi. Bu holda asosiy resurs ma'lumotlar bo'lganligi sababli, ularni qayta ishlash sohasidagi mehnat daromadining sezilarli darajada o'sishini raqamli iqtisodiyotga o'tish deb qarash mumkin. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dunyo bo'yicha xizmat ko'rsatish sohasida ishlaydigan odamlarning daromadi o'sgan (g'arbiy Yevropa, AQSh, Yaponiyada), ularning aksariyati ma'lum ma'lumotlar bilan ishlash, tahlil qilish faoliyati bilan bog'liq.

Geografik mezon. Raqamli iqtisodiyotning bir necha tushunchalari geografik mezonlarga asoslanadi (Barron, Curnow, 1979). Asosiy urg'u turli xil joylarni bog'laydigan va shuning uchun global iqtisodiy makonning shakllanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar tarmoqlariga beriladi. Ma'lumotlar tarmoqlari zamonaviy jamiyatning asosidir (Urry, 2000). Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotni o'rganishda ma'lumotlar tarmoqlari bilan bog'liq aspektlarni o'rganib chiqish muhim ahamiyatga ega, chunki bu munozara va bir qator savollarni keltirib chiqarmoqda, masalan, haqiqatan ham tarmoq va ularning turli darajalari o'rtasidagi

farqlari, qaysi tarmoqlar ma'lumotlar hajmi va uzatish tezligi raqamli iqtisodiyotga o'tishni belgilalashi kabi savollarni o'z ichiga oladi.

Texnologik mezon. Texnologik mezonning asosi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi ko'plab texnologik innovatsiyalar bo'lib, ular keng foydalanuvchilar uchun ochiq bo'ldi³. Yangi texnologiyalar iqtisodiy tizimlarning o'zgarishining eng ko'zga ko'ringan nuqtalaridan biri va ular ko'pincha iqtisodiy rivojlanish tayanchi deb hisoblanadi. Bunday qarashning asosiy sababi shundaki, ma'lumotlarni qayta ishlash va uzatish yo'nalishidagi texnologik innovatsiyalar hajmining ko'payishi ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarning qayta tashkil etilishiga olib keladi, chunki ularning ta'siri muhimdir.

Iqtisodiy mezon. Mazkur yondashuv ma'lumotlar bilan ishlash sohasidagi iqtisodiy qiymatning o'sishini o'z ichiga oladi (Lane, 1999). Agar iqtisodiy sohada bunday faoliyat qishloq xo'jaligi va sanoat sohasidagi faoliyatdan ustun bo'lsa, demak, raqamli iqtisodiyotga o'tish haqida gapirish mumkin. Kompaniyalar, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari buyurtmachining maqsadlari asosida ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish bo'yicha xizmatlarni bajaradilar va shunga mos ravishda bunday ma'lumotlar ma'lum darajadagi qiymatga ega bo'ladi (Martin, 1978). (3-jadval)⁴



Xulosa : Raqamli biznes model g'oyalari odatda yuqori miqyosli potentsialga va mijozlar tomonidan qabul qilinadigan to'lov modellarining keng doirasiga ega. Biroq, buni o'zlarining asosiy vakolatlari deb hisoblamaydigan kompaniyalar uchun yuqori raqamli echimlar ko'pincha qo'shimcha tashkiliy muammolar bilan bog'liq: turli xil rivojlanish jarayonlari va hisob-faktura sxemalari, shuningdek xizmat

³ 3 Fuchs C. The implications of new information and communication technologies for sustainability // Environ Dev Sustain (2008) 10:291–309 DOI 10.1007/s10668-006-9065-0

⁴ Muallif ishlanmasi

⁵ Muallif ishlanmasi

ko'rsatishning o'zgarishi, chunki asosiy e'tibor ko'pincha mahsulotni sotish o'rniga raqamli xizmatlarni etkazib berishga qaratilgan. Bu amalga oshirishning uzoqroq muddatlarini qabul qilishni, yuqori menejmentni o'zgartirishga tayyorlikni oshirishni va qo'shimcha ravishda ko'pincha korporativ madaniyat va xodimlarning imkoniyatlarini o'zgartirishni talab qiladi. Taxminlarga asoslangan biznes modelini ishlab chiqish. Keyingi qadam tanlangan biznes modeli g'oyalarini iloji boricha samarali va tez tasdiqlashga qaratilgan. Ko'pgina kompaniyalar uchun yangi biznes modeli g'oyalarining asosiy noaniqligi ularning odatiy biznes yuritish usulidan asosiy farqdir. G'oyalar ko'pincha kompaniyaning asosiy bozoridan tashqarida bo'lganligi sababli, g'oyalarni amalga oshirish uchun yangi mijozlar segmentlari yoki mavjud mijozlar boshqacha tarzda sotib olinishi kerak. Natijada, kompaniyalar tajribasi kam yoki umuman bo'lmagan va ishonchli prognozlar qiyin yoki imkonsiz bo'lgan qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu turdagi muhitda biznes modellarini muntazam ravishda tasdiqlash va amalga oshirishning tasdiqlangan usuli biz taxminlarga asoslangan biznes modelini ishlab chiqish deb ataymiz. Ushbu yondashuv har bir qadamda eng muhim taxminlarni tekshirish orqali biznes modelining o'ziga xos noaniqligini kamaytiradi. Jarayon vaqt va resurslarning eng kam sarmoyasi bilan amalga oshiriladi va kontseptsiyani o'rganilgan narsalarga moslashtirishga yoki shubha tug'ilsa, erta to'xtatishga imkon beradi.

O'zbekistonda raqamli biznes modellari rivojlanishi davom etmoqda va bu jarayon iqtisodiyotning turli sohalariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Statistik ma'lumotlar va ilmiy tadqiqotlar raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali biznes jarayonlarini optimallashtirish, samaradorlikni oshirish va yangi imkoniyatlar yaratish mumkinligini ko'rsatadi. Kelgusida raqamli infratuzilmani yanada rivojlantirish, kadrlar malakasini oshirish va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash orqali raqamli iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bell D. (1999), *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
2. Di Wang, Xuefeng Shao, Yang Song, Hualu Shao⁴ and Longqi Wang (2023) // *THE EFFECT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON MANUFACTURING ENTERPRISE PERFORMANCE* Article_3214.pdf (amfiteatruconomic.ro)
3. Martin J. (1978) *The Wired Society*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
4. Осиповская А.В. (2018) Журнал «Молодой ученый», седьмая международная научная конференция, «Цифровизация и ее влияние на экономику» стр.8
5. Maros Krivyning (2023) // *Digital ecosystem: The journey of a metaphor* – ScienceDirect

6. <https://www.google.com/url?sa=E&source=gmail&q=https://stat.uz/uz>
7. <https://www.google.com/search?q=https://www.imv.uz/uz>
8. <https://www.google.com/search?q=https://www.imv.uz/uz>
9. <https://www.google.com/url?sa=E&source=gmail&q=https://doi.org/10.1007/s10668-006-9065-0>

